

РЕЛІГІЯ ЯК ОБ'ЄДНУЮЧИЙ ФАКТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ЄРМАКОВА Ганна Станіславівна - кандидат філософських наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Сделаны попытки проанализировать значение религиозных норм в контексте эволюции интеграционных процессов в Европе. Проведен анализ нормативного закрепления свободы совести и свободы вероисповедания в рамках Европейского Союза. Определенно влияние религии на последующие процессы интеграции европейского пространства.

Ключові слова: *релігійні норми, свобода віросповідання, релігійний фактор, інтеграційні процеси, Європейський Союз*

Актуальність теми

Гене́за сучасних інтеграційних процесів, які відбуваються у світі і, зокрема, на Європейському континенті, має переважно економічну або політичну природу. Тобто на першому місці стоїть економічна й публічно-політична доцільність у контексті досягнення високих стандартів життя та соціального забезпечення населення. Водночас інтеграція відбувається і за деякими іншими ознаками, які об'єднують держави. Інтеграція, як процес, вимагає єдності щодо вибору вектора розвитку майбутнього інтеграційного утворення, а тому критерії, за якими відбувається цей вибір, та фактори впливу для різних країн-учасниць повинні знаходитися в однакових площинах. Сьогодні європейські країни виступають єдиним фронтом у багатьох питаннях, у тому числі і в питаннях цивілізаційних цінностей: демократії, ліберальної економіки, публічно-політичного розвитку, формування громадянського суспільства. Це досягається, зокрема, і за ра-

хунок єдності громад, населення країн у їх прагненні побудувати потужне об'єднання країн, яке б було спроможне вирішувати ті цивілізаційні виклики, які до нього висувують сучасні світові політичні реалії.

Єдність Європи заснована на загальних європейських принципах та тенденціях розвитку, але найбільш потужним, впливовим, об'єднуючим фактором виступає спільна релігія, яка тривалий час відіграла роль морального мірила та філософського світогляду для європейців. Навіть незважаючи на те, що роль релігії як такої сьогодні вже не відчувається настільки сильно. Проте саме завдяки релігійним нормам відбулося утворення єдиної системи європейських цінностей.

Ступінь наукової розробки

Проблематика визначення політико-правового впливу релігії на інтеграційні процеси в середині європейської спільноти знайшла своє відображення в багатьох працях переважно закордонних учених, зокрема: Дж.А.Альмонда, А.Г. Браницького, Р. Брюейкера, К.Ф. Вальда, К. Вілкокса, Є.С. Елбакяна, В. Коннора, В.М. Телегіна, А. Тойнбі та ін.

Мета статті

Метою статті є визначення впливу та місця релігії в сучасних процесах становлення правового підґрунтя для подальших інтеграційних процесів у Європі.

Виклад основного матеріалу

Концепція релігії, за своєю природою, виходить із потреб людини як індивідуума і потреб людини як елементу соціуму. Об'єднуюча, керуюча та настановна функції релігії перетворюють сукупність морально-етичних догматів на потужну систему правових норм, на абсолютному походженні яких тривалий історичний період базувалася панівна роль церкви.

У процесі становлення європейських націй, починаючи з доби Середньовіччя, найбільш прийнятними і зрозумілими для соціуму були релігійні ідеї. Нерідко роль релігії абсолютизувалася, вважалася обов'язковою умовою виникнення нації. Тому не дивно, що на початкових етапах націогенезу об'єднуючий елемент у цьому процесі вносився релігією і церквою як панівними ідейними інститутами суспільства. Поштовхом до утворення сучасних європейських націй став релігійний рух Реформації в XVI ст. Попереднє середньовічне трансєвропейське співтовариство склалося на основі латиномовного богослужіння. Реформація висунула вимогу «приземлення» релігійного культу, пристосування його до місцевої мови, культури і традицій, що призвело до появи національних рухів [8, с. 48-55].

Поява Священної Римської імперії, поширення інквізиції, великий вплив Папи Римського на вирішення концептуальних проблем загальноєвропейського розвитку – все це свідчить про всеосяжний вплив церкви не лише на становлення загальноєвропейської системи цінностей, загальноєвропейської свідомості, а і на процеси державотворення, вибору політичного шляху розвитку як окремих країн, так і Європи в цілому.

У сучасних умовах державотворення на Європейському континенті релігійний чинник продовжує відігравати значну роль. Через активну участь церкви в суспільних процесах формується політична свідомість та визначаються ціннісні орієнтири політичного буття. У подальшому це проявляється вже у формуванні політичних ідей, у тому числі в контексті євроінтеграційних процесів. Проте, на думку Р. Брюейкера та В. Коннора, з урахуванням сучасних реалій

можна констатувати, що можливості інтегративної дії релігії в сучасному суспільстві значною мірою обмежені. Здатність релігії, релігійних вірувань та інституцій сприяти соціальній інтеграції на рівні всього суспільства переважно залежить від її розповсюдженості і впливовості в даному суспільстві. Релігія продовжує впливати на підтримання наявних соціальних зв'язків, оскільки вона містить у собі елементи, здатні сприяти цьому процесу, однак точно визначити її місце серед інших факторів соціальної інтеграції, квантифікувати її значущість у цьому полі досить важко [5; 7].

Релігійний фактор характеризує вплив релігії як соціального інституту на інші, нерелігійні, сторони суспільного життя. У своєму історичному розвитку він, реалізуючись у формі духовно-етичних переконань і цінностей індивідів, формував світоглядні установки суспільства, визначаючи культурний код і переважаючі особливості націй. Вплив релігійного фактора очевидний на цивільно-політичному і державно-політичному рівнях [9].

Водночас не слід шукати прямий вплив релігії на процеси інтеграції та прагнення держав до об'єднання в концепті ідеї єдиної Європи. Детермінація релігійного чинника не дає чіткого уявлення стосовно механізмів політико-правової інтеграції. Тому слід шукати опосередкований вплив релігії на формування окремих державотворчих елементів. І в цьому аспекті, насамперед, слід звернути увагу на процес формування права, у тому числі і тієї системи правових норм, яка стала вихідною для створення права Європейського Союзу.

Як зазначають О.О. Бандура та С.А. Бублик, оскільки право тісно пов'язане з державою, проблема філософії права про виникнення права взагалі невід'ємна від питання про виникнення держави. Ідея, згідно з якою основою виникнення права і держави, будь-якого правопорядку врешті-решт є релігією, неодноразово висловлювали мислителі в царині філософії права. Наприклад, Б. Спіноза вважав, що богослужіння та церковне благочестя були пристосовані до інтересів і користі держави, тому що благо держави – найвищий закон, і до нього повинно

бути пристосовано все – і земне, і духовне. Т. Гоббс наполягав на цілковитому підкоренні державі як релігії громадян, так і церковної влади. Це необхідно для того, щоб громадяни достатньо користувалися всіма благами. У Ш.Л. Монтеск'є релігія і «цивільні закони» прямо доповнювали один одного. І перша, і друга повинні переважно прямувати до того, щоб зробити людей добрими громадянами. Найбільш істинні та найсвятіші догми можуть мати вкрай погані наслідки, якщо вони не пов'язані з принципами суспільства, і навпаки. Концепція громадянської релігії знайшла найбільше розуміння у Ж.Ж. Руссо. Догми громадянської релігії повинні бути простими, нечисленними, звуженими в точних висловах, без пояснень і коментарів. Існування могутнього, розумного, благодійного божества, яке володіє передбаченням, життя в майбутньому, блаженство праведних і покарання злих, святість суспільного договору – така релігія є рятівною для держави, яка тиранічно ставиться до законів і присилує людей до дій, несумісних з обов'язками громадянина [11, с. 104-108].

У цьому контексті слушним є наведення точки зору А. Тойнбі, який вважав, що прогрес людства полягає в духовному вдосконаленні, що сприймається як удосконалення релігійне. Здійснюється останнє в релігійній еволюції від примітивних анімістичних вірувань через універсальні релігії до єдиної, синкретичної релігії майбутнього. На думку А.Тойнбі, саме релігія лежить в основі соціально-історичного прогресу [10, с. 480-482].

Вочевидь, основу історичного прогресу окремих цивілізацій слід вбачати не в релігії, а в загальному рівні соціально-економічного та культурного розвитку. А втім, начисто простежується й те, що існують справжня історична спадковість і взаємозв'язок різноманітних культур і релігій, що кожна культура втілює властиву лише їй релігію, оскільки вірування й культу будь-якої цивілізації (культури) унікальні завдяки їхній неповторності, що релігія досить активно впливає на зміст права і сталість держави [11, с. 245-249].

Г. Гегель вважав, що держава основана на релігії. Це означає, що держава виникла

з релігії, тобто принципи держави необхідно розглядати як такі, що мають силу в собі та для себе, а це можливо лише тому, що вони визнаються визначеннями самої божественної природи. Тому природа держави та її конституції такі ж, як і природа релігій, держава справді постала з релігії. Для розвитку держави вихідною умовою є гармонія релігії та права, причому домінуюча роль у цій гармонії належить релігії. На його думку, релігія та основа держави тотожні в собі та для себе, але держава є лише форма свободи. Тут, власне, все полягає в тому, яке поняття свободи склалось у самосвідомості народу, тому що в державі реалізується поняття свободи, і в цю реалізацію, як її суттєвий компонент, входить свідомість суцільної собі свободи [6, с. 279–323.].

Саме свобода як вихідна детермінанта суспільного розвитку прямо закладається в правовій системі Європейського Союзу і є вихідною базовою цінністю для інтеграційних процесів.

У цьому контексті слушною є точка зору А.Г. Браницького, який зазначає, що в результаті діяльності просвітителів у XVIII ст. Європа майже повсюдно стала сприйматися як континент вільнодумства і прогресу, що протистоїть «азійській» відсталості і деспотизму. Базовий концепт «Європа – континент свободи» зберігає актуальність для прибічників атлантичної інтеграції і лібералів, об'єднаних на європейському рівні до Альянсу демократів і лібералів за Європу («третя сила» в Європарламенті). Сучасна Європа протистоїть світу ісламу ще і як світська система владі (де церква відокремлена від держави), що не допускає обмежень свободи особи, слова і друку. Основний критерій розширення ЄС – дотримання прав людини і основних свобод у країнах-кандидатах [4, с. 17].

Таким чином, аналіз теоретичних засад розвитку концепції походження права під впливом релігії та втілення основних релігійних догм, норм, цінностей у природу держави дає всі підстави стверджувати, що релігійний фактор є тим аксіологічним компонентом, без якого неможливий розвиток державно-правових інститутів. Релігійна система цінностей притаманна християн-

ській церкві, і зокрема католицизму, стала одним із орієнтирів на шляху до інтеграції країн Європи. Однак навіть в умовах розвитку демократичних процесів в Європі не повинна створюватися ілюзія стосовно рівнозначності всіх релігій. Європа – центр християнства, ідеї реформації церкви так чи інакше, але виробили єдину прийнятну та ефективну форму релігійної організації європейського суспільства. У цьому контексті вбачається неможливим інтеграція до єдиної Європи країн із мусульманськими або іншими віруваннями. Крім того, на сьогодні проблематичним є навіть вступ до ЄС країн не католицького чи протестантського спрямування. І хоча релігія формально ніколи не була ключовою умовою для інтеграції, однак цілком очевидно, що вступ до ЄС країни з іншою релігією означатиме внесення суттєвих протиріч у процеси спільного вирішення багатьох соціально-економічних та публічно-політичних питань. Релігія формує світогляд, а відтак і політичні цінності, і уподобання людини, соціуму, нації, держави, тому в умовах спільності релігійних поглядів досягнення прийнятного консенсусу цілком можливе, а в умовах роз'єднаності та апріорній несумісності – ні.

На стику релігій зі всією очевидністю виявляється істотна обставина: соціально-ефективна діяльність, тобто забезпечувальна спадкоємність і безперервність людської історії, можлива лише в тому випадку, якщо її мотиви виходитимуть із спільності світогляду конкретних індивідів. Оскільки світогляд формується в тому числі і під впливом релігії, якою б демократичною вона не була, спільний розвиток в умовах полірелігійності – неможливий, навіть в умовах поліконфесійності сприйняття реальності та бачення майбутнього в різних соціумах буде суттєво відрізнятися. Доказом даної тези може слугувати колишня Югославія, коли в умовах федерації існували різні майже тотожні за поширенням та значенням віросповідання: християнство й мусульманство. Протягом 1990-х років не лише Югославія розпалася, але й в окремих новостворених республіках відбувалися жорсткі конфлікти на релігійному підґрунті, що зайвий раз демонструє різні вектори вирішення публічно-політич-

них та соціально-економічних проблем у контексті подальшого розвитку держави.

Незважаючи на це, система європейських цінностей гарантує право особи на свободу совісті та віросповідання, оскільки це право є одним із базисних принципів побудови системи рівності та недискримінації всіх перед законом. Обираючи закон як найвище аксіологічне мірило, європейська цивілізація закріплює ним релігійні права, але сама природа права, як нами було доведено вище, виходить з релігії.

Одним із найбільш визначальних правових актів, які закріплюють релігійну недискримінацію, є Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до ст. 9 якої кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [1, ст. 9]. Зазначена норма міститься в усіх без винятку конституціях країн Європейського Союзу та країн-кандидатів на вступ до ЄС.

Доцільно зазначити, що в означеній Конвенції закладаються два основні напрями європейського регулювання, пов'язаного зі свободою совісті. Перший полягає в тому, що захист свободи совісті включає в себе: вільну зміну релігійних або інших переконань; гарантії свободи віросповідання; забезпечення захисту традиційних форм релігійного служіння. Друге полягає в забезпеченні толерантності і суспільної згоди з тим, що реалізація свободи совісті та віросповідання не зменшувала обсягу прав та свобод інших. Саме для цього в Конвенції закладені норми про можливе обмеження свободи совісті.

Особливе місце в системі захисту та гарантій прав особи на свободу віросповідання

займає Рамкова конвенція про захист національних меншин, прийнята в 1995 році. Відповідно до ст. 8 сторони зобов'язуються визнати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право сповідувати свою релігію або переконання і створювати релігійні установи, організації та асоціації [2, ст. 8].

Однак слід звернути увагу і на ст. 6 цієї Рамкової конвенції, відповідно до якої заохочуються атмосфера терпимості та міжкультурного діалогу, а сторони Конвенції вживають ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають у межах їхньої території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації. До того ж сторони зобов'язуються вживати належних заходів для захисту осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності [2, ст. 6].

2000 року було прийнято Хартію основних прав Європейського Союзу, відповідно до ст. 10 якої кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а рівно свободу сповідати свою релігію або дотримуватися переконань як індивідуально, так і спільно з іншими, публічно або приватно, в богослужінні, віровченні і відправленні релігійних та ритуальних обрядів. Право на відмову від військової служби з релігійно-етичних мотивів визнається відповідно до національного законодавства, що регламентує її проходження [3, ст. 10].

Слід зауважити, що подальший розвиток права Європейського Союзу, власне як і розвиток самого ЄС, відбувається шляхом затвердження його світського характеру, водночас приділяючи велику увагу гарантії свободи совісті та свободи віросповідання. Декларація неупередженості європейських цінностей стосовно вибору релігії є наочною демонстрацією високого рівня демократизації суспільства, перемоги громадянського суспільства над концептом державоцентрич-

ної моделі організації суспільних процесів. Підтвердження полірелігійності та свободи вибору релігій можна знайти навіть у запропонованому тексті Європейської Конституції, в якому відсутня сентенція стосовно ролі католицької церкви в євроінтеграційних процесах. Загальновідомо, що дискусії стосовно необхідності прямого декларування керівної ролі церкви у формуванні морально-етичних цінностей європейського суспільства були надзвичайно гострими. Однак з метою усунення елементів можливої дискримінації основоположних прав і свобод людини від включення подібних тез до єдиної Конституції відмовилися. Незважаючи на це, дедалі зрозумілішим стає прагнення Європейського Союзу до створення стабільного суспільства, роль релігій у якому повинна бути виключно об'єднуюча. Саме тому релігійна відмінність стає непереможною перешкодою на шляху включення до ЄС некатолицьких країн.

Висновки

Підбиваючи підсумки проведеного вище аналізу, дійшли до висновку, що в європейському праві чітко закріплено свободу віросповідання. Релігійні права отримали необхідний рівень захисту, що наочно демонструє їх цінність у процесі інтеграції в єдиний європейський простір. Формальне декларування спочатку свободи совісті та віросповідання, а потім закріплення механізмів толерантності та забезпечення гарантій реалізації особою власних релігійних прав і навіть закріплення права на відмову від обов'язкової військової служби в ключових конвенціях та хартіях ЄС – усе це демонструє готовність Європейського Союзу до захисту усіх віросповідань. Але ж на практиці релігійний фактор стає суттєвою перешкодою на шляху євроінтеграції. Спільність світоглядних принципів, які формуються на базі норм моралі, вихідним джерелом для яких, у свою чергу, є релігія, реально виступає чи не найважливішим критерієм зближення країн в рамках Європейського Союзу. Звісно ж, юридичного закріплення подібна вимога не набуде ніколи, але вже сьогодні на підставі аналізу ключових актів права Європейського Союзу, зокрема у сфері демокрау-

АНОТАЦІЯ

Зроблено спроби проаналізувати значення релігійних норм у контексті еволюції інтеграційних процесів в Європі. Проведено аналіз нормативного закріплення свободи совісті та свободи віросповідання в рамках Європейського Союзу. Визначено вплив релігії на подальші процеси інтеграції європейського простору.

SUMMARY

The attempts to analyze the value of religious norms in the context of integration processes evolution in Europe were done. The analysis of the legal adjusting of freedom of thought and freedom of religion within the framework of European Union was conducted. Influence of religion on the subsequent processes of integration in European space was determined.

ичних прав і свобод, демонструє не стільки бажання скільки необхідність спільної Європи враховувати суспільні потреби громад некатоліцького віросповідання.

Зазначимо, що в рамках європейського інтеграційного процесу саме римо-католицька церква тривалий час сприяла і продовжує займати активну позицію щодо формування єдиного аксіологічного базису ЄС. З огляду на те, що релігія і церква мають чи не ексклюзивний вплив на формування ціннісного базису аксіометричного ядра картини світу, що в кінцевому результаті визначає ієрархію цінностей та гносеологічний порядок інституцій у контексті будь-яких інтеграційних процесів. Однак навіть незважаючи на значний вплив релігії на процеси становлення правової традиції Європейського Союзу, слід чітко усвідомлювати що подальший його розвиток можливий за умов інклюзивності політико-правового простору, а відтак право в цьому контексті покликане на забезпечення компромісу існування полірелігійного європейського суспільства.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Рада Європи від 04.11.1950 [Електронний ресурс] Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Рамкова конвенція про захист національних меншин: Конвенція Ради Європи від 01.02.1995 [Електронний ресурс] Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055
3. Хартія основних прав Європейського Союзу: Хартія Європейського Союзу від 07.12.2000 [Електронний ресурс] Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524
4. Браницкий А.Г. Процесс объединения

Європы: поиск универсальной парадигмы идентичности / А.Г. Браницкий: автореф. дисс. д. ист. н.; специальность 07.00.15 – история международных отношений и внешней политики. – Нижний Новгород, 2006. – 32 с.

5. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання в новій Європі / Роджерс Брюбейкер; [пер. з англ.]. – Львів : Кальварія, 2006. – 280 с.

6. Гегель Г. Философия права [пер. Б.Г. Столпнера и М.И. Левиной]; под. ред. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – 620 с.

7. Коннор В. Коли сформувалася нація? / В. Коннор // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія; [2-ге вид.; упор. О. Проценко, В. Лісовий]. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 301-307.

8. Ломака І.І. Релігія та церква як фактор розвитку нації: вплив поліконфесійності українського суспільства на формування політичної нації / І.І. Ломака // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – № 9. – 2012. – С. 48-55.

9. Телегин В.Н. Религиозный фактор как инструмент политики стран Европейского Союза // В.Н. Телегин, С.В. Телегина, В.В. Шмидт [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://рпу.рф/uploads/telegin.pdf>

10. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории: сборник / Тойнби А. Дж. [Пер. с англ. Е.Д. Жарков]. – М.: Рольф, 2002. – 592 с.

11. Філософія права: навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Зайчківський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

12. Элбакян Е.С. Изучение религии в научной парадигме: общее и особенное / Е.С. Элбакян // Евразия: духовные традиции народов. – 2012. – № 1. – С. 62.

13. Almond G.A. The Political Ideas of Christian Democracy / G.A. Almond // The Journal of Politics. – 1948. – Vol. 10. – №. 4. – P. 734

14. Wald K.D. Getting Religion: Has Political Science rediscovered the Faith factor/ K.D. Wald, C. Wilcox // American political science review. – Vol. 100. – 2006. – № 4.